



# Fri vilje under press

**Stadig flere hjerneforskere tror den frie viljen er en illusjon. Problemet er at det kan være farlig å miste troen.**

**Per Kristian Bjørkeng**

Publisert: 20.mai. 2012 (12:37) Oppdatert: 20.mai. 2012 (12:37)

Hadde Anders Behring Breivik en fri vilje, og dermed ansvar for handlingene sine? Det er det store, uavklarte spørsmålet rettssystemet nå skal avklare.

Intuitivt kjenner vi det slik: Det er klart vi bestemmer selv. Vi kan plutselig reise oss fra stolen. Vi kan begynne å studere psykologi. Vi har valg hele tiden. Og vi tar dem. Kan det likevel tenkes at viljen ikke er så fri som vi vanligvis tror?

Når vi tenker over hvordan vi blir påvirket av faktorer som ligger utenfor vårt myndighetsområde, blir det plutselig ikke så enkelt. Foretok Breivik et genuint, fritt valg da han begikk den forferdelige terroren?

Allerede på 80-tallet gjennomførte hjerneforsker Benjamin Libet noen mye omtalte forsøk som antydte at valg kunne spores i hjernen allerede et øyeblikk før man bevisst merker at man velger. Men Libets metoder var for unøyaktige til at klare konklusjoner kunne trekkes.

## Hadde hjernen bestemt seg?

I 2008 gjorde hjerneforsker John-Dylan Haynes et mer avansert forsøk, med hjerneskaning. Han ba 14 forsøkspersoner om spontant å trykke på enten en knapp til høyre eller en til venstre.

Resultatet? Hele syv sekunder før de selv registrerte sin egen beslutning, kunne Haynes måle små endringer i hjernen som ga et hint om hva personen kom til å velge. Man fant altså tegn til at forsøkspersonens hjerne var i ferd med å foreta et ubevisst valg lenge før personen ble bevisst sitt eget valg, og selv om personen hadde følelsen av å gjøre et helt fritt valg noen sekunder senere.

Haynes' hjerneskaning klarte bare å forutsi riktig valg 2-7 prosent oftere enn et tilfeldig resultat skulle tilsi. Likevel regnes resultatet som statistisk signifikant. Forsøkspersonene hadde altså følelsen av å gjøre et fritt valg i øyeblikket, mens det var tegn til at hjernen hadde begynt å bestemme seg lenge før bevisstheten oppfattet det.

## Pass deg

Er vi dermed heller ikke ansvarlig for valgene våre? Er vi alle nærmest utilregnelige? Bare å lese en tekst som denne, der det blir tydelig at vi er styrt av andre faktorer enn det vi opplever som egne innskytelser, kan faktisk være negativt for din ansvarsfølelse.

Kathleen Vohs har forsket på dette. Hun har vist at forsøkspersoner som nettopp hadde lest en tekst om hvordan viljen styres, var mer tilbøyelige til å jukse på en test enn de som hadde lest en nøytral tekst.

Faren for ansvarsfraskrivelse er nok grunnen til at mange av oss synes det er vanskelig å snakke om at vår frie vilje kan være begrenset. Hjerneforsker Johan Storm har møtt mange som synes det er ubehagelig å snakke om temaet.

Allerede som 14-15 - åring begynte han å tumle med tanker om at vår vilje umulig kan være så fri som vi

intuitivt føler den er, siden hjerneprosessene følger naturlovene. Inntil et intervju med Morgenbladet før jul har han mest holdt tankene for seg selv.

- Jeg er redd slike tanker kan misforstås og svekke ideene om frihet, vilje og ansvar. Det er ikke utelukket at noen vil bruke slike ideer som påskudd for ansvarsfraskrivelse og si: «Det var ikke meg, det var hjernen min som gjorde det». Men det er ikke grunnlag for det, om man forstår dette rett, påpeker Storm.

Hvis alt i verden styres av naturlover, årsak og virkning, vil jo egentlig alt være forutbestemt. Eller?

Filosof og forsker Edmund Henden har en hyllemeter med filosofisk litteratur om fri vilje fra de siste 10-15 årene stående på kontoret sitt på Blindern.

Han forteller at de aller fleste filosofer mener at det finnes en genuint fri vilje, men ikke på den måten vi intuitivt forstår viljen som fri, nemlig at våre muligheter til å gjøre valg er helt frikoblet fra ytre betingelser.

## Hva fri vilje betyr

- Tenk deg at du står overfor et valg mellom å studere psykologi eller filosofi. Du tenker: Egentlig har jeg mest lyst til å studere filosofi. Og så velger du det. Du har tatt et fritt valg. Men du *kunne* jo valgt å studere psykologi, tenker du etterpå. Hva mener vi med at vi *kunne* valgt noe annet? Det vi mener, er at hvis du hadde ønsket å studere psykologi, så ville du valgt det. Når vi intuitivt tenker på fri vilje, tenker vi ikke på at beslutningene blir formet av ønsker og oppfatninger, mener Henden.

Han forteller at flesteparten av dagens filosofer ikke ser noen motsetning mellom fri vilje og en deterministisk verden (altså en der årsak og virkning gjelder overalt).

- Selv om kvantemekanikken har introdusert et element av genuin tilfeldighet, er jo viljestyring nettopp *ikke* tilfeldig. Kvantemekanikken gir derfor ingen god forklaring på vår følelse av å ha fri vilje.

## Merker ikke hjernen

Johan Storm er enig med filosofene om at fri vilje i vanlig forstand er forenlig med at hjerneprosessene følger naturlovene.

- Selv om ideen om en vilje helt frikoblet fra naturlovene trolig er en misforståelse, er en vilje som skyldes lovmessige hjerneprosesser forenlig med ekte ansvarlighet og engasjement, understreker han.

En hypotetisk, frikoblet vilje mener han er et svært uklart begrep som knapt kan defineres. En årsak til at vi opplever viljen som så fri, er ifølge Storm at vi ikke merker alle de forutgående prosessene som fører til et gitt valg.

## Svakheter

- Føler du deg helt sikker på at alt er forutbestemt, at følelsen av fri vilje er en illusjon?

- Nei. En stor svakhet med Libets og Haynes' eksperimenter er at de bare studerte fullstendig likegyldige valg, som å bøye en finger eller trykke på en knapp. De sier derfor lite om våre viktige valg som bygger på erfaring, tenkning, følelser, verdier og moral. Dessuten klarte man altså ikke å forutsi sikkert hva personen ville velge i hvert tilfelle, selv om man fant en svak, statistisk sammenheng. Det er derfor godt mulig at det endelige valget ble tatt langt senere, kanskje omtrent da personen følte det. I tillegg kan vi ikke utelukke at det finnes uventede mekanismer i hjernen som kan svare bedre til vår intuitivt frie vilje enn det vi kan forklare i dag, på lignende måte som at vi har en bevissthet som vi ennå ikke kan forklare ut fra fysikk og kjemi, sier Storm.

## Hett i USA

I USA har debatten om dette temaet gått høyt det siste året. Nevroforskere blir invitert til underholdningsprogrammer som *Colbert report* for å forklare de nye teoriene sine. Bøkene *Free will* av nevrofilosofen Sam Harris, *Who's in charge? Free will and the science of the brain* av hjerneforskeren Michael S. Gazzaniga og *Incognito: The secret lives of the brain* av hjerneforskeren David Eagleman, behandler alle hvordan vi skal håndtere en tilsynelatende kryptende fri vilje.

For rettssystemet kan konsekvensene bli store dersom vi ikke lenger tror på den kriminelles frie vilje og

dermed ansvar for sine handlinger. Derfor er «nevrolov» i ferd med å vokse frem som eget ekspertisefelt i USA.

David Eagleman er blant dem som går ivrigst inn for å anvende den nye kunnskapen til å forandre rettssystemet. Allerede noen dager etter 22. juli skrev han artikkelen «Breivik's brain» basert på disse tankene.

Eagleman mener at straff brukt for å hevne nå fremstår som helt ubrukelig; han mener at vitenskapen har vist at forbryteren ikke kunne handlet annerledes. Årsaken til at vi ikke mener alle forbrytere er utilregnelige, er ifølge Eagleman bare at vi ennå ikke har god nok teknologi som kan vise årsaken til at en forbryter begår abnorme handlinger.

## Glem arv/miljø

Diskusjonen om «født sånn eller blitt sånn» kan egentlig legges vekk, mener Eagleman, fordi vi uansett ikke velger hverken arv eller miljø. Begge deler påvirker oss til å ta de valgene vi gjør, og valgene kunne ikke vært annerledes.

I stedet for å straffe etter den skyldiges overlegg og intensjon, må det være gjentagelsesfare som er styrende for straffens lengde, mener han.

Ved statistisk analyse av en lang rekke faktorer som foreldres bakgrunn, kjønn, utdanning etc., kan man danne seg en stadig mer treffsikker forståelse av sannsynligheten for gjentagelsesfaren for den enkelte forbryter. Jo større gjentagelsesfare, jo lengre straff, ønsker Eagleman.

Filosof Edmund Henden er åpen for tanken.

- Hvis man kunne utvikle statistiske metoder for å kalkulere gjentagelsesfare, kan det godt hende det vil gi et grunnlag for å tenke litt annerledes rundt selve straffeutmålingen, mener han.

Professor Johan Storm er enig i at man bør diskutere slike muligheter, men tror det vil bære galt av sted om vi fjerner den følelsen av ansvarlighet som er knyttet til fri vilje. Selv kriminelle som har statistisk minimal gjentagelsesfare, har ansvar for sine handlinger og kan derfor straffes, mener han.

- Jeg tror at det personlige ansvaret og skammen som følger av umoralske handlinger, er uhyre viktige for samfunnsmorale. Hvis man behandler kriminelle som hjelpeløse, uansvarlige personer, krenker man dem samtidig som man svekker motivasjonen for å ta ansvar og gjøre de rette valg, sier han.

Hva velger du selv å gjøre, nå som du har lest denne artikkelen? Finn i hvert fall på noe annet enn å ta en kjapp beslutning. Om vi lettvis hopper til den konklusjon at fri vilje er en illusjon, øker sannsynligheten for at vi tar mer kortsiktige valg. I hvert fall om vi ikke setter oss grundig inn i sakene først.

---

## Fri vilje og hjerneforskning

---

Her er noen av det siste årets viktige bidrag i debatten om fri vilje:

Taking aim at free will fra det vitenskapelige tidsskriftet Nature gir en kortfattet oversikt over de nyeste forskningsresultatene. Du kan lese den via [go.ap.no/frivilje](http://go.ap.no/frivilje).

Fight your fate, oversiktsartikkel i Financial Times fra mars 2012, som du finner via [go.ap.no/fate](http://go.ap.no/fate).

David Eagleman: Incognito - The secret lives of the brain. Boken handler om hvordan hjernen utgjør et slags team av rivaler, og hvilke konsekvenser ny hjerneforskning bør få for jusen.

Sam Harris: Free will. Boken forsøker å avlive det Harris kaller illusjonen om at vi har en fri vilje. Illusjonen skyldes at vi ikke egentlig er oppmerksom på hvor styrt vi er. Han spør også om sannheten om hjernen kan være skadelig for oss.

Michael Gazzaniga: Who's in charge? Free will and the science of the brain. En virkelig tungveker og veteran innen kognitiv nevrovitenskap forsøker å vise hvorfor begrepet om fri vilje ikke er meningsløst,

selv om hjerneprosessene følger naturlovene: «Vi er ansvarlige og må stilles til ansvar for våre handlinger, fordi ansvar finnes der mennesker samhandler, ikke i hjerner».

Tamler Sommers: *Relative Justice: Cultural Diversity, Free Will, and Moral Responsibility*. Denne boken er et forsøk på å analysere hvordan dagens filosofer tenker rundt fri vilje, og en utfordring til vestlige antagelser om vår autonomi.

Paolo Legrenzi m.fl: *Neuromania: On the limits of brain science*. Boken er et kritisk forsøk på å korrigere den populære forestillingen om at moderne hjerneforskning kan «se» og avsløre alle slags intrikate detaljer om oss gjennom hjerneskaning.

---

## Mest lest kultur



### Sukkermammas sex-jakt

En film om europeiske kvinner i 50-årene, som fråtser i sex med kenyanske strandgutter, er snakkis nummer en under filmfestivalen i Cannes.



### **Andersons varme hyllest av ung kjærlighet åpnet i Cannes**

En amerikansk sjarvbombe om ung kjærlighet skapte varme og munterhet på åpningsdagen til den 65. utgaven av filmfestivalen i Cannes.

## Underholdningsguiden



## Bryan Ferry og Hver Gang Vi Møtes – Live, på Norwegian Wood 14. juni

Norwegian Wood

